

Henryk Skorowski

Współczesne ujęcie regionalizmu

Saeculum Christianum : pismo historyczno-społeczne 13/2, 157-179

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. HENRYK SKOROWSKI

WSPÓŁCZESNE UJĘCIE REGIONALIZMU

Wstęp

Jednym z ważnych zjawisk współczesnego świata i Europy jest bez wątpienia renesans regionalizmu określane różnymi pojęciami: „przebudzenia etnicznego”, „powrotu do korzeni”, „zakorzenieniem w małej ojczyźnie”. Także w polskiej rzeczywistości transformacji zauważa się silną tendencję dążenia do regionalności w formie powrotu do autentycznych społeczności regionalnych i ich samorządzenia się.

Podstawową kwestią w dyskusji nad współczesnym regionalizmem jest samo jego pojęcie i rozumienie. Jest to sprawa istotna, ponieważ bardzo często kojarzy się on z takimi pojęciami jak: folklor, ludowość, obrzędowość¹. Wydaje się, że przyczyną tego stanu rzeczy jest w pierwszej kolejności ubóstwo refleksji filozoficznej nad regionalizmem na co między innymi już wiele lat temu zwracał uwagę L. Bądkowski: „w zagadnieniu regionalizmu ujawniły się i wciąż jeszcze pozostają aktualne, co najmniej trzy elementy: brak dostatecznie precyzyjnych założeń teoretycznych; szukanie właściwego miejsca w układzie społeczno-politycznym określonego społeczeństwa państwowego; prowadzenie działalności w małym stopniu programowej, w przeważającej mierze pragmatycznej, przystosowanej do powstających potrzeb i istniejących możliwości często rocznikowej i okazyjnej”². Stąd też konieczność sprecyzowania jego rozumienia jako współczesnego zjawiska.

1. Różnorodność ujęć regionalizmu

Nie ulega wątpliwości, że regionalizm zrodził się w kontekście istnienia określonych regionów, wyróżniających się zasobem specyficznych cech i pozostaje w stałej do nich relacji, tzn. kojarzy się zawsze z określonym obszarem. W samej swojej istocie jest on wielorako definiowany, w zależności od zapa-

¹ D. Tus k, *Spętani w działaniu*. Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny 12: 1988, s. 14.

² L. Bądkowski, *Kaszubsko-Pomorskie drogi*. Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny 10: 1988, s. 2-3.

trywać poszczególnych autorów, podejmujących tę problematykę. Koniecznym zatem wydaje się przesłedzenie przynajmniej niektórych współczesnych jego określeń, celem wypracowania w miarę pełnego i jednoznacznego rozumienia tego pojęcia.

Trudno o zaprezentowanie całej gamy wielości i różnorodności określeń „regionalizmu”, z którymi spotkać się można we współczesnych publikacjach. Nie chodzi bowiem o szczegółowe omówienie poszczególnych definicji i pojęć, ile raczej o podkreślenie samej różnorodności w definiowaniu. Wyakcentowanie owej różnorodności w zakresie pojęć, może stanowić podstawę pełnego i całościowego określenia regionalizmu. Poszczególne określenia, definicje, pojęcia i koncepcje regionalizmu można usystematyzować w kilku podstawowych grupach.

W ramach pierwszej grupy umieścić można te koncepcje regionalizmu, które ujmują go w sposób bardzo ogólny: „Regionalizm znaczy tyle, co pluralizm, który jest prostym przeciwstawieniem totalitaryzmu”³. W definicjach tych jako istotę regionalizmu eksponuje się zatem sam fakt różnorodności⁴. Ogólnie można stwierdzić, że wszystkie koncepcje tej grupy w pojęciu regionalizmu ujmują osobliwości natury geograficznej, historyczno-kulturowej, społecznej, demograficznej, religijnej, gospodarczej – w ramach bardziej wszechstronnej całości państwowej, społecznej lub międzynarodowej. Regionalizm jest zatem szeroko rozumianą różnorodnością.

Do drugiej grupy zaliczyć można pojęcia bardziej konkretne, które najogólniej mówiąc, definiują i określają regionalizm jako swoisty obszar i przestrzeń szczególnie bliskie osobie. Klasycznym określeniem tak rozumianego „regionalizmu” jest literackie określenie J. Miąskowskiego, który przez regionalizm rozumie „dom, w którym człowiek przyszedł na świat, kościół, w którym go ochrzczono, szkołę, w której nauczono go czytać i pisać, las, w którym pierwszy raz wyrzekł „kocham”, by to samo usłyszeć w odpowiedzi, szpital, w którym urodził mu się syn, cmentarz, na którym są groby najbliższych – obszar wspólnej kultury, wspólnej gwary, identycznego obyczaju”⁵. Podobne w treści jest poetyckie określenie A. Delpa: „Heimat, das ist Land und Besitz, das ist Elterhaus und Kindheit und Familie, das ist Geschichte und das ist Beruf und das sind Menschen, denen ich verbunden verpflichtet bin; und Heimat, das ist durch all dies die lebendige – Begegnung mit meinem Gott”⁶. Używane w obu określeniach literackie i poetyckie pojęcia: „dom”, „kościół”, „ziemia”, „ro-

³ D. Tus k, *Spętani w działaniu*, s. 16.

⁴ Szerzej na ten temat pisze R. Dubos, *Pochwała różnorodności*. Warszawa 1986.

⁵ J. Miąskowski, *Kto się boi lokalnego patriotyzmu*. Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny 4: 1983, s. 9.

⁶ A. Delpa, *Das Vaterhaus*. W: J. Ehn i, *Das Bild der Heimat im Schullesebuch*. Stuttgart 1967, s. 21.

dzina”, „historia”, „ludzie” itp. oznaczają ostatecznie bliskie osobie środowisko geograficzne, inną kulturę i środowisko społeczne. Te właśnie elementy będące nośnikami swoistych wartości wyznaczają i kształtują obszar i przestrzeń bliskie osobie ludzkiej. Dla określenia tego obszaru bliskości w poszczególnych koncepcjach używa się różnych terminów. Najczęściej spotykane to: „lokalność”, „tutejszość”, „swojskość”, „samoswojskość”, „krajowość”, „ojcowa” („tateczna”), „dom ojców”, „strony rodzinne”, „mała ojczyzna”, „ojczyzna prywatna”, „ojczyzna lokalna” lub „ojczyzna regionalna”⁷. Bez względu jednak na sam termin wszystkie określenia oscylują wokół przestrzeni tak bliskiej człowiekowi, że często oddaje się je po prostu pojęciem „dom”. Jak stwierdza R. Dubos: „takie słowa, jak «dom», «foyer», «casa», «Heim», czy określenie «w domu», «chez soi», «a casa», «zu Hause», mają w każdym kraju i dla każdej grupy społecznej tak swoiste znaczenie, iż nie można ich bezpośrednio przekładać z jednego języka na inny”⁸. Ogólnie zatem stwierdzić należy, że grupę drugą stanowią te pojęcia i określenia regionalizmu, które jego istotę upatrują w zespole bliskich osobie wartości, tkwiących w elementach rodzinnego środowiska geograficznego, kulturowego i społecznego.

W ramach trzeciej grupy sklasyfikować można wszystkie te pojęcia „regionalizmu”, które sprowadzają go „do «swojskiego» kręgu spraw widzianych zazwyczaj pod kątem przeszłości i ujmowanych tradycyjnie”⁹. W określeniach tych istotę regionalizmu należy upatrywać w takich pojęciach jak: „kultura ludowa”, „sztuka ludowa”, „tradycja ludowa”. W sposób zniemienny oddaje to wypowiedź R. Ciemińskiego, że regionalizm w takim ujęciu, „oznaczać może dosłownie wszystko – od ludowych przyśpiewek, przez izby regionalne. Słowem to, co zazwyczaj na co dzień funkcjonuje pod nazwą «folklor»”¹⁰. Folklor, ludowość, obrzędowość zatem jest podstawowym i jedynym elementem kształtującym pojęcie „regionalizmu”. Wbrew pozorom takie rozumienie regionalizmu przyjęło się i posiada dość szeroki obieg¹¹. Tak rozumianym regionalizmem posługują się zatem poszczególni autorzy dla oznaczenia różnych form starań o zachowanie i wykorzystanie sztuki ludowej, przechowywanie i kultywowanie tradycji ludowych jako reliktu czasów dawnych, eksponowanie kultury ludowej z okazji uroczystych widowisk.

Ogólnie można stwierdzić, że w ramach tej grupy mieszczą się pojęcia „regionalizmu”, które nazwać można „pojęciami tradycyjnymi” dotyczącymi w najgłębszej swej istocie i sprowadzającymi się do zabytkowych form oby-

⁷ Por. H. Galus, *Korzenie regionalizmu na Pomorzu. Pomerania*. Miesięcznik społeczno-kulturalny 8: 1987, s. 38.

⁸ R. Dubos, *Pochwała różnorodności*, s. 29-30.

⁹ L. Bądkowski, *Kaszubsko-Pomorskie...*, s. 1.

¹⁰ R. Ciemiński, *Tateczna*. Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny 3: 1989, s. 20.

¹¹ Regionalizm w świadomości młodych. Dyskusja o regionalizmie, Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny 9: 1979, s. 6.

czajów, gwary, pieśni, tańca, strojów, sztuki i literatury ludowej, a więc jak stwierdza L. Bądkowski: „przejawów w większym lub mniejszym stopniu za- bytkowych, które opierają się na kulturze materialnej i duchowej zaścianka i to zaścianka przeszłości”¹². Regionalizm ostatecznie jawi się tu jako zasłu- żony i miły rezerwat.

Zasygnalizowane dotychczas koncepcje regionalizmu, mimo zachodzących między nimi różnic, ujmowały go w płaszczyźnie pewnej obiektywnej rzeczywistości, tzn. rzeczywistości łatwo uchwytej, wyznaczonej przez zespół konkretnych elementów. Wszystkie zatem trzy grupy koncepcji sytuują regionalizm na płaszczyźnie obiektywnej rzeczywistości.

Kolejna grupa pojęć „regionalizmu” odchodzi od owej konkretnej i obiektywnej rzeczywistości i przenosi jego rozumienie w sferę osobistych i subiektywnych odczuć człowieka. Najogólniej należy stwierdzić, że mieszczą się w niej te wszystkie koncepcje, które uznają, że regionalizm „istnieje w każdym z nas z osobna. Odczuwamy go wówczas, gdy przekraczamy w poznaniu, w przeżywaniu granicę sztampy, wkraczamy zaś w połacie autentycznej, silnej, choćby i mistycznej wiary, w sfery sygnowane własnym, o zgrozo, zgoła nieregionalnym językiem, w orbitę literatury, która z tego języka wyrasta. Odczuwamy ją na sposób intuicyjny wówczas, gdy tym językiem przenikamy do opisów stanów w niejednym osobnych, gdzie indziej nie spotykanych lub specyficznych oraz nie w takim natężeniu”¹³. Oczywiście trudno w sposób jednoznaczny określić i zdefiniować wszystkie koncepcje tej grupy. Różnice występują już w samej terminologii. Stąd też w poszczególnych publikacjach spotkać się można z określeniem regionalizmu jako: więzi uczuciowej z regionem, samoświadomości przynależności do określonego obszaru, identyfikacji z „krajem ojców”, przywiązania do „małej ojczyzny”, związku z regionem, umiłowania „swojszczyzny”, aż do określeń ujmujących regionalizm jako formę patriotyzmu lokalnego¹⁴.

Pomimo różnic zachodzących w samej terminologii wszystkie koncepcje tej grupy oscylują ostatecznie wokół sfery osobistych, subiektywnych i wewnętrznych odczuć człowieka wobec własnego regionu i obszaru. Wchodzi tu jednak także element obiektywnej rzeczywistości, jakim jest konkretny region i obszar. Samo jednak pojęcie „regionalizmu” dotyczy nie tyle owej konkretnej rzeczywistości, jaką stanowi region, ale dotyczy sfery ludzkich przeżyć i doświadczeń. Wydaje się, że najtrafniej koncepcję regionalizmu tej grupy oddaje określenie L. Bądkowskiego – „określam nim poczucie szczególnie silnego

¹² L. Bądkowski, *Nie chodzi o rezerwat ale o konstruktywną siłę*. Życie i myśl. R. 1961, nr 3-4, s. 93.

¹³ R. Ciemiński, *Tatczeszna*, s. 20.

¹⁴ Por. M. Boduszyńska-Borowikowa, *Mała ojczyzna*. Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalna, 6: 1976, s. 6.

związku z ziemią rodzinną i jej społecznością, uczestnictwo w życiu tej społeczności, które może być uczuciowe i aktywne lub tylko uczuciowe. Krótko mówiąc – umiłowanie małej ojczyzny”¹⁵.

Ostatnia wreszcie grupa koncepcji regionalizmu przenosi jego rozumienie na płaszczyznę działalności. W różnych publikacjach spotykamy wielorakie określenia tak pojętego regionalizmu. Zasadniczo jednak różnice są niewielkie. I tak w *Słowniku etnologicznym* „regionalizm” określany jest jako „ruch społeczny, który koncentruje się bądź na pielęgnowaniu i rozwijaniu dziedzictwa kulturowego w regionie, bądź na wyrażaniu sprzeciwu wobec nieuwzględniania tej odrębności w życiu społecznym i podziałach administracyjnych”¹⁶. *Słownik wyrazów obcych* ujmując „regionalizm” jako: „dążenie do ożywienia życia kulturalnego i naukowego poszczególnych dzielnic kraju”¹⁷, bądź jako „ruch dążący do ożywienia życia umysłowego i pragnący wznowienia dawnej odrębności poszczególnych dzielnic”¹⁸. Z kolei J. Borzyszkowski w regionalizmie widzi „działalność społeczną określonego grona ludzi rozmiłowanych we własnym regionie, w jego specyficie krajobrazowej, językowej, kulturowej, działania zmierzające do propagowania tej specyfiki, jej zachowania i co najważniejsze – rozwoju, przekształcania, wprowadzania swej rodzinnej kultury do kultury ogólnopolskiej i ogólnoludzkiej”¹⁹. A. Stryszak, mówiąc o regionalizmie w kontekście spraw kaszubskich, stwierdza: „Traktuję regionalizm jako ruch społeczny, którego przedmiotem zainteresowań jest ziemia kaszubska i zakonieniona w niej ludność. Zadaniem tego ruchu powinna być troska o zachowanie i rozwój wszystkich wartości z tym związanych”²⁰.

Przytoczone definicje w sposób jednoznaczny ujmują regionalizm jako działalność mającą charakter ruchu społecznego. Jest to ruch społeczny na rzecz regionu, ale i w regionie. Oznacza to, że jego celem jest nie tylko kultywowanie i rozwijanie wartości kultury, tradycji itp., ale także aktywizacja samego regionu w formie budzenia szerokiej inicjatywy dla wszechstronnego rozwoju gospodarczego, stwarzania ludności warunków pełnego włączenia się w całość życia w formie współodpowiedzialności za oblicze własnego regionu. Takie ujęcie regionalizmu jako działalności mającej charakter ruchu społecznego dobrze oddaje wypowiedź B. Suchodolskiego: „regionalizm nie jest dziś tylko programem ochrony kulturowych relikwów danego terenu – jest przede wszyst-

¹⁵ L. Bądkowski, *Nie chodzi o rezerwat...*, s. 93.

¹⁶ K. Kwaśniewski, *Region kulturowy*. W: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Red. A. Staszczak. Warszawa-Poznań 1987.

¹⁷ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*. Warszawa 1981.

¹⁸ *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*. Red. S. L. a. m. Warszawa 1939.

¹⁹ J. Borzyszkowski, *Istota ruchu kaszubskiego i jego przemiany od połowy XIX wieku po współczesność*. Gdańsk 1982, s. 3-4.

²⁰ *Obrazy z przeszłości. Rozmowa z Abdonem Stryzakiem*. Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny. 12: 1988, s. 7.

kim programem działań zmierzających do aktywizacji wszystkich sił i we wszystkich zakresach, do maksymalnie możliwego unowocześnienia życia i kultury, do rozbudowy tradycyjnych i perspektywicznych więzi”²¹.

Tylko w nielicznych koncepcjach regionalizmu wspomniany tu ruch społeczny ograniczony jest do działalności towarzystw regionalnych, mających na celu jedynie przechowywanie i kultywowanie tego, co dawne, a co wiąże się z określonym regionem. Najczęściej jednak ruch społeczny ma tu charakter żywego nurtu tworzenia, idącego z przeszłości w przyszłość²².

W ramach tej grupy koncepcji, oprócz tych, które działanie traktują jako ruch społeczny, umieścić należy także te, które działanie to określają pojęciem „ruchu politycznego”. Istotnym elementem pojęcia „regionalizmu” jest tu także działalność. Ma ona jednak nieco inny charakter. Jest po prostu ruchem politycznym. Zdaniem D. Tuska zadaniem regionalizmu pojętego jako ruch polityczny jest: „zachowanie wartości, zagrożonych przez władzę centralistyczną, postęp, egalitaryzację, ujednoczenie”²³. Stąd też pierwszorzędne znaczenie ma przywrócenie do życia takich wartości, jak: wolność, autonomia, demokracja. Regionalizm jest zatem działaniem w formie ruchu politycznego na rzecz wolności jednostki i demokratycznego zarządzania autonomicznych wspólnot²⁴. Tak rozumianego regionalizmu nie można sprowadzić jednak do zwykłej kontestacji niezadowolonych ze swych rządów obywateli. Regionalizm jest bowiem ze swej definicji ruchem politycznym pozytywnym i kreatywnym, a nie formą oczywistego buntu.

W syntetycznym ujęciu zaprezentowane zostały współczesne pojęcia i określenia regionalizmu, funkcjonujące w publikacjach, które dotyczą tej właśnie tematyki. Wszystkie koncepcje regionalizmu zostały usystematyzowane w kilku podstawowych grupach pojęciowo bliskoznacznych. W ramach każdej grupy wyodrębnić można cały wachlarz pojęć i określeń.

Prezentacja wielości współczesnych pojęć regionalizmu miała na celu wyeksponowanie braku jednolitości w tej materii i podkreślenie samego faktu różnorodności w rozumieniu regionalizmu. Ten syntetyczny przegląd współczesnych koncepcji regionalizmu pozwala na postawienie słusznej tezy, że w jego ujmowaniu istnieje wielkie zróżnicowanie. Można zatem mówić o pojęciach regionalizmu ogólnych i szczegółowych, statycznych i dynamicznych, czy wreszcie ujmujących go w płaszczyźnie obiektywnej lub subiektywnej rzeczywistości. W kontekście tej wielości i różnorodności zasadniczym jest pytanie: któ-

²¹ Cyt. za S. Pe st k a, *20 lat społecznej służby. Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny*. 6: 1976, s. 5.

²² Por. A. Pat l a, *Regionalizm – idea wiecznie żywa*. Dyskusja o regionalizmie, *Życie i myśl*. R. 1961, nr 3-4, s. 106.

²³ D. Tus k, *Spetani w działaniu...*, s. 14.

²⁴ Tam że, s. 14-16.

re z zaprezentowanych pojęć, albo która z grup pojęć bliskoznacznych jest właściwym ujęciem regionalizmu?

Stwierdzić trzeba jednoznacznie, że żadna z omawianych grup pojęciowych, a tym samym żadne określenie nie jest z gruntu ujęciem błędnym. Biorąc pod uwagę pierwszą grupę określeń, które definiują regionalizm jako różnorodność i pluralizm, zgodzić się należy, że w istocie wyrasta on z różnorodności i ostatecznie broni jej. W tym też sensie prawdziwym jest twierdzenie, że regionalizm jest w pewnym sensie różnorodnością, ponieważ dotyczy i ujmuje osobliwości natury geograficznej, historyczno-kulturowej, społecznej, religijnej, gospodarczej i politycznej. Trudno także zanegować prawdziwość drugiej grupy pojęć, które definiują i określają „regionalizm” jako swoisty obszar i przestrzeń szczególnie bliskie osobie. Nie ulega bowiem najmniejszej wątpliwości, że regionalizm oscyluje wokół wielorakich wartości tkwiących w elementach rodzimej kultury oraz środowisku geograficznym i społecznym. W tym też sensie prawdziwym jest określenie go jako swoistego obszaru i przestrzeni bliskich osobie.

Trzecia grupa pojęć utożsamia regionalizm z folklorem, ludowością, obrzędowością. I w tym przypadku trudno postawić i udowodnić tezę, że jest to pojęcie błędne. W sposób bowiem istotny regionalizm związany jest z bogatą rzeczywistością kultury, sztuki i tradycji ludowej.

Regionalizmu nie można także oddzielić ani od sfery osobistych, wewnętrznych odczuć osoby, ani od całej sfery rzeczywistego działania na rzecz i w ramach regionu. I w tym przypadku słuszne wydaje się twierdzenie o prawdziwości tych grup pojęć regionalizmu, które ujmują go bądź jako sferę ludzkich przeżyć i doświadczeń w formie identyfikacji i silnego związku z ziemią rodzinną, bądź jako szeroko rozumianą działalność w formie ruchu społecznego i politycznego na rzecz regionu i w regionie. Dodać także należy, że o słuszności i prawdziwości wszystkich grup pojęć świadczy fakt, iż wszystkie one ujmują regionalizm w relacji do regionu rozumianego jako obszar wyróżniający się charakterystycznymi cechami geograficznymi, społecznymi i kulturowymi. Zarówno różnorodność, folklorystyka, obyczajowość, jak i przestrzeń bliska osobie, samoświadomość i identyfikacja, a także szeroko rozumiana działalność, tzn. istotne elementy poszczególnych pojęć oscylują wokół regionu. Jest to o tyle istotne, że – jak wspomniano wcześniej – pojęcie „regionalizmu” musi mieć swoje odniesienie do konkretnego obszaru, rozumianego jako region. Żadnej zatem grupie pojęć „regionalizmu” nie można zarzucić, że wynika z błędnych założeń, i że sama w sobie jest jego błędnym ujęciem.

Twierdzenie o słuszności i prawdziwości wyżej zasygnalizowanych współczesnych pojęć „regionalizmu”, nie jest jednak równoznaczne z ich pełną akceptacją i brakiem krytycznego do nich podejścia. Krytyka ta nie dotyczy kwestii prawdziwości lub błędności, ale dotyczy kwestii zasadniczej: czy pojęcia te wyczerpują i w pełni oddają bogatą rzeczywistość regionalizmu. Uznając zatem

ich prawdziwość w ogólnym sformułowaniu, nie można pominąć faktu, że żadna z grup, tzn. żadne z dotychczas przytoczonych pojęć nie jest pojęciem pełnym i wyczerpującym. Ujmują one regionalizm tylko fragmentarycznie i w jednostkowych aspektach. Oznacza to, że są to pojęcia zacieśnione i zubożone poprzez wyakcentowanie tylko jednostkowych aspektów regionalizmu. Trudno bowiem zgodzić się, że cała istota regionalizmu tkwi tylko i wyłącznie w samym fakcie różnorodności, nawet jeśli owa różnorodność jest bardzo szeroko rozumiana. Sprowadzenie z kolei regionalizmu tylko do zespołu wartości wyznaczających bliski osobie obszar jej życia, jest także zacieśnieniem tego pojęcia do jednego aspektu. Poważnym zubożeniem wydaje się także sprowadzanie go do folkloru, obrzędowości i ludowości, chociaż jak wspomniano powyżej, regionalizm dotyczy również tej sfery rzeczywistości.

Podstawowym zarzutem dotyczącym trzech pierwszych grup pojęć jest to, że pomijają one zupełnie sferę osobistych przekonań człowieka oraz całą sferę działalności. Pełnego pojęcia regionalizmu nie można z kolei zacieśnić tylko i wyłącznie do sfery osobistych, wewnętrznych doświadczeń osoby, ani do samej działalności na rzecz szeroko rozumianego regionu i jego specyfiki. Pomięta zostaje w nich cała sfera obiektywnej rzeczywistości, jaką stanowi szeroko rozumiana różnorodność regionu, wartości tkwiących w regionie, czy wreszcie rzeczywistość folkloru, kultury ludowej, obyczajowości. Stąd trudno zgodzić się, że i te pojęcia są pełne i wyczerpujące. W odpowiedzi zatem na pytanie, które z zaprezentowanych pojęć, albo która z grup pojęć bliskoznacznym jest właściwym ujęciem regionalizmu, należy stwierdzić, że mimo oczywistego faktu, iż nie wynikają one ani z błędnych założeń, ani same w sobie nie są błędne, ostatecznie jednak nie są ani pełne, ani wyczerpujące.

2. Próba pełnego ujęcia regionalizmu

Jak wspomniano, żadna z grup wyżej zaprezentowanych pojęć nie jest błędnym ujęciem regionalizmu. Krytyczne jednak ustosunkowanie się do tych koncepcji, wykazało ich jednoaspektowość. Fragmentaryczność ta pozostawia otwarte pytanie o to, jak ostatecznie zdefiniować regionalizm, by pojęcie to było pełne i w miarę wyczerpujące, by ujmowało w sobie wszystkie aspekty jego bogatej rzeczywistości. Dokonany powyżej przegląd współczesnych koncepcji regionalizmu stanowić może podłoże właściwego ujęcia. Z przeglądu tego, regionalizm jawi się jako swoisty konglomerat kultury specyficznej dla danej społeczności, tradycji, terytorium wraz z krajobrazem i zamieszkującymi go ludźmi, poczucia tożsamości regionalnej. Potrzebne jest zatem takie jego ujęcie, które wszystkie te elementy i aspekty, składające się na wspomniany konglomerat uwzględni.

Pierwszorzędne znaczenie w właściwym ujęciu regionalizmu ma uświadomienie sobie gruntu i podstawy, na której fundamentuje się regionalizm. Cho-

dzi tu oczywiście o ideę autonomii regionu. Bez uświadomienia sobie tego „nie będzie mowy o regionie, tylko o folklorze, a aktywność działaczy nigdy nie wyjdzie poza granice nieokreślone przez władzę, najwyraźniej zainteresowaną zachowaniem naszej ideowej sklerozy”²⁵. Główną zatem ideą, na której gruntuje się regionalizm jest idea autonomii regionu.

Autonomia regionu nie jest w żadnym wypadku propozycją anarchistyczno-autarkicznego ustroju. Jest natomiast troską i działaniem na rzecz regionu, który de facto jest przestrzenią swobodnej aktywności określonej wspólnoty i aktywności jednostki ludzkiej. Wydaje się bowiem, że obecnie państwo w wielu wypadkach nie jest już przestrzenią pełnej i swobodnej aktywności osoby ludzkiej²⁶. Wszystko zatem we współczesnej rzeczywistości wydaje się wołać o region, którego głównym celem „w przeciwieństwie do Państwa, nie jest utwierdzenie władzy, ale służba sprawie wolności. Nie jest nim również wynoszenie się ponad sąsiada poprzez pieniądź czy siłę militarną, ale bycie panem u siebie oraz zarządzanie regionem zgodnie z własnymi dążeniami, a nie projektami centrum”²⁷. W takim rozumieniu region jawi się jako przestrzeń realizacji przez społeczność lokalną jej aktywności i twórczej podmiotowości.

Oczywiście trzeba mieć świadomość, że interes regionu w jego faktycznej autonomii może być w wielu wypadkach dokładnie odwrotny od interesów np. państwa totalitarnego, a co za tym idzie, że konflikt między tymi interesami jest stanem naturalnym. Antagonizm pomiędzy regionem a centrum nie był zresztą tylko specyfiką komunizmu, funkcjonuje on również w krajach demokratycznych, gdzie stronami konfliktu są np. Państwo-Naród i autonomiczne wspólnoty. Nie ulega jednak wątpliwości, że powstanie ideologii i państw totalitarnych stworzyło nową jakościowo sytuację, w której drastycznie naruszano propozycje układu²⁸.

Czym zatem jest regionalizm gruntujący się na idei autonomii regionu?

Z pewnością nie można go sprowadzić do pielęgnowania obyczaju, gwary, pieśni, tańca, stroju i sztuki ludowej, a więc przejawów w większym lub mniejszym stopniu „zabytkowych”, który – innymi słowy – opiera się na kulturze materialnej i duchowej zaścianka i to zaścianka przeszłości²⁹. Jest on zjawiskiem o wiele bogatszym.

Regionalizm wynika z różnorodności i broni jej zarazem. Oznacza to, że bazuje on na naturalnej różnorodności w sferze kultury, społeczności, obszaru geograficznego, że kojarzy się on z obszarem (regionem) będącym częścią terytorium narodowego i państwowego wyróżniającym się określoną specyfiką.

²⁵ D. Tuśk, *Spełnani w działaniu*, s. 14.

²⁶ Por. D. Tuśk, *Królestwo...*, s. 2.

²⁷ Tamże, s. 2.

²⁸ Por. tamże, s. 2.

²⁹ Por. L. Bądkowski, *Nie chodzi o rezerwat...*, s. 93.

Chcąc ogólnie wyrazić zasadnicze treści współczesnego regionalizmu można zaproponować definicję L. Bądkowskiego: „Jest to koncepcja i praktyka działalności społecznej i organizacyjnej, opartej o określoną grupę etniczną (lub zespół bliskopokrewnych grup), która w toku procesu historycznego i kulturowego uformowała się w społeczność wewnętrznie spójną i trwałą, wyróżniającą się wśród innych. Koncepcja ta zakłada samorządne rozwijanie i wzbogacanie życia dzielnic zamieszkałej przez tę społeczność w ścisłym związku z innymi dzielnicami narodu i państwa oraz w podporządkowaniu nadrzędnym celom narodowej i państwowej wspólnoty”³⁰.

Dokonując głębszej analizy zaproponowanej powyżej definicji regionalizmu należy rozważyć go od strony przedmiotowej i podmiotowej.

a. Regionalizm w płaszczyźnie przedmiotowej

Nie ulega wątpliwości, że w pojęcie regionalizmu wchodzi konkretna obiektywna rzeczywistość, którą określić można terminem – „przedmiot”. Regionalizm nie zrozumie się w pełni, jeśli nie wydobędzie się i nie określi w sposób jednoznaczny jego przedmiotu.

Regionalizm w tym wymiarze, najogólniej rzecz ujmując, to obiektywna i konkretna rzeczywistość, którą określić można pojęciem „tożsamości regionalnej” lub historyczną, społeczną i geograficzną tożsamością jakiegoś obszaru. Pojęcie tożsamości stoi w ścisłej relacji z regionem, a wyraża się w największym skrócie prawdą o regionie specyficznym pod względem przyrodniczym, pod względem przeszłości i teraźniejszości, dziedzictwa i współczesności, w zakresie wspólnoty będącej źródłem zobowiązań i sposobu zachowań ludzi, a także pod względem samej świadomości wspólnoty³¹. Można powiedzieć, że tożsamość regionalna jest najwyższym rodzajem tożsamości, która polega na historycznie uwarunkowanym, kulturowym sposobie zachowania przez daną zbiorowość ludzką, istnienia i ciągłości tego, co własne i specyficzne, tego co związane z regionem³². W tym sensie według nauczania społecznego Kościoła, tożsamość jest jakby własną „osobowością” (*propria personalitas*) i własnym sposobem „bytowania” poszczególnych obszarów i wyodrębnionych spośród szerszego obszaru. Tak rozumianą tożsamość stanowią zarówno obiektywne, jak i subiektywne elementy i wyznaczniki.

Pierwszym podstawowym, obiektywnym elementem i wyznacznikiem tożsamości regionalnej jest określony byt społeczny. W. Gębik tak stwierdza: „Odmienność krajobrazu, klimatu, warunków pracy, gleby i przeszłości historycz-

³⁰ Tenże, *Kaszubsko-Pomorskie...*, s. 2.

³¹ A. Klasiak, *Tożsamość Górnego Śląska*. Gość Niedzielny R. 1988, nr 6, s. 1.

³² Por. K. Kwaśniewski, *Tożsamość kulturowa*. W: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa-Poznań 1987.

nej wytworzyła na ziemiach wchodzących w skład Rzeczypospolitej odmienne zbiorowości ludzi. Zbiorowości te, mające swoją tradycję, zwyczaje, obrzędy, strój itp., we współzyciu z sobą wytworzyły w ciągu wieków różne typy etniczne o charakterystycznych właściwościach psychicznych, np. Ślązacy, Podhalanie, Łowiczanie, Warmiacy, Mazurzy itd.³³. Wyżej przytoczony tekst, sygnalizujący proces tworzenia się określonych bytów społecznych, odnosi się wprawdzie do polskiej rzeczywistości, niemniej jednak może on być z powodzeniem zastosowany do społeczności innych narodów i państw. O tożsamości regionalnej w pierwszej kolejności stanowi określony byt społeczny, klasyfikowany w ramach tzw. „wspólnot środowiskowych”, a określane jako wspólnota regionalna³⁴. Pojęcie to wymaga jednak wyjaśnienia. Rodzi się bowiem pytanie, co rozumie się w istocie pod pojęciem tego bytu społecznego, jakim jest wspólnota regionalna. Wagę tego pytania podnosi fakt, iż w wielu przypadkach w miejsce wspomnianej wspólnoty regionalnej używa się także innych określeń, a mianowicie: wspólnota etniczna, społeczność regionalna, społeczność lokalna, grupa terytorialna, zbiorowość terytorialna. Czy są to pojęcia tożsame?

W ścisłym znaczeniu wspólnota regionalna jest społecznością, która wyrasta i zasadza się na określonej grupie etnicznej, etnograficznej lub regionalnej. Sama w sobie będzie ona zatem tożsama bądź z grupą etniczną, bądź etnograficzną, bądź wreszcie – regionalną. Można ją określić jako zespół ludzi zamieszkujących określone terytorium geograficzne i wyróżniających się od sąsiadów – pewnymi cechami kulturowymi i posiadających poczucie swej przynależności grupowej, opartej na świadomości własnych odrębności³⁵.

Istnieje duża różnorodność w zakresie samego nazewnictwa poszczególnych grup, a także w zakresie ich pojmowania. Biorąc to pod uwagę, dziś w miejsce pojęcia grupa etniczna, etnograficzna, regionalna stosuje się jednolity termin „etnos”³⁶. Jest to „ukształtowana grupa ludzka, cechująca się odrębnym językiem (lub tylko gwarą), ukazująca swoiste cechy własnej kultury, mająca własną nazwę oraz poczucie odrębności w stosunku do analogicznych grup innych”³⁷.

Wspólnota regionalna nie zawsze jest jednak wspólnotą jednorodną, zasadzającą się na określonej postaci etnosu, a tym samym z nią tożsamą. Współczesna wiedza historyczna potwierdza, że wielorakie przypadki dziejowe

³³ W. Gębik, Regionalizm jako czynnik wspólnoty narodowej, *Życie i myśl*. R. 1961, nr 3-4, s. 75.

³⁴ T. Lipski, *Od regionalizmu do uniwersalizmu*. Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny. 10: 1986, s. 37.

³⁵ Por. Z. Jasiewicz, *Grupa etnograficzna*. W: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa-Poznań 1987.

³⁶ Por. K. Kwaśniewski, *Emos*. W: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa-Poznań 1987.

³⁷ J. Bursza, *Kultura ludowa – kultura narodowa*. Warszawa 1973, s. 12.

zmusiły różne grupy ludzi do zamieszkania razem na jednym obszarze. Powstały i powstają w ten sposób wielorakie konfiguracje społeczne na tym samym obszarze określone pojęciami: „zbiorowość terytorialna”, „grupy terytorialne”, „społeczność terytorialna”, „społeczności lokalne”. W tym miejscu nasuwa się pytanie, czy zasygnalizowane tu konfiguracje społeczne stanowią wspólnotę regionalną?

Nie ulega wątpliwości, że żadna z nich nie stanowi wspólnoty regionalnej w ścisłym znaczeniu. W odniesieniu do niektórych można jednak mówić o wspólnocie regionalnej w szerszym znaczeniu.

W pojęcie „wspólnoty regionalnej” w szerszym znaczeniu można wpisać taką konfigurację społeczną, która przejawia przynajmniej pewne znamiona wspólnotowości. Takie warunki spełnia społeczność lokalna. Społeczność ta nie jest społecznością tożsamą z konkretną grupą etnograficzną, etniczną czy regionalną, ale jest zawsze zbiorowością. Oznacza to, że jest ona kształtowana przez różne grupy, przy czym któraś z nich może tu być społecznością wiodącą, skupiającą, integrującą. Aby była ona społecznością lokalną – musi jednak przejawiać znamiona żywej i aktywnej zbiorowości, a jednocześnie znamiona pewnej „wspólnoty”³⁸. Na pojęcie „wspólnotowości” składa się tu szereg elementów i płaszczyzn życia społecznego: organizacja, świadomość, kultura, przestrzeń³⁹. Za konstytutywne dla pojęcia społeczności lokalnej należy uznać przede wszystkim system zorganizowanych działań oraz pewne formy świadomości społecznej, którą można określić mianem świadomości lokalnej. System zorganizowanych działań na rzecz społeczności konstituuje różne grupy w odrębną grupę społeczną o swoistych interesach; świadomość zaś społeczna w formie świadomości lokalnej tworzy z wielości pewną koncepcję „my”, tzn. koncepcję wspólnoty⁴⁰. Te dwa elementy tworzą dopiero ze zbiorowości terytorialnej, rozumianej jako zbiorowość różnych grup społeczność lokalną. Stanowią one bowiem grunt wytwarzania zespołu wspólnych idei, wartości i przekonań, które stają się stopniowo ideałem i przewodnikiem całej społeczności. W pojęciu społeczności lokalnej klasyfikować należy ostatecznie taką społeczność określonego obszaru, która mimo, że jest konstituowana przez różne grupy, posiada znamiona społeczności spójnej, trwałej, wyróżniającej się spośród innych. Tak rozumiana społeczność lokalna może stanowić wspólnotę regionalną w szerszym znaczeniu.

Tak rozumiana wspólnota regionalna i to zarówno w ścisłym, jak i szerszym wymiarze stanowi podstawowy wyznacznik tożsamości regionalnej.

³⁸ Por. J. Bednarski, *Grupa lokalna*. W: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa-Poznań 1987.

³⁹ Por. tamże.

⁴⁰ Por. J. Iskierki, *Lokalność czyli powrót do rajy utraconego*. Pomerania. Miesięcznik społeczno-kulturalny. 7: 1987, s. 1.

Swoim sposobem istnienia, życia, zachowania i działania, a także całym zespołem wspólnych idei, wartości i przekonań wyznacza ona specyfikę określonego obszaru i przestrzeni.

O specyfice określonego obszaru decyduje także zespół cech kulturowych. Właśnie kultura specyficzna dla danego obszaru i społeczności określana pojęciem kultury regionalnej jest drugim podstawowym elementem i wyznacznikiem tożsamości regionalnej. Co zatem należy rozumieć pod pojęciem „kultury regionalnej”?

Odpowiedź na to pytanie uzależniona jest od pojęcia „wspólnoty regionalnej”. To ona jest przecież podmiotem tej kultury. W tym też sensie kultura regionalna będzie miała zawsze konkretne oblicze etniczne. Jeśli zatem wspólnota regionalna ujmowana będzie w ścisłym znaczeniu, tzn. jako wspólnota kształtowana przez określoną postać etnosu rozumianego jako grupa etniczna, etnograficzna, bądź regionalna, pod pojęciem „kultury regionalnej” rozumieć się będzie kulturę tegoż etnosu. W takim ujęciu kulturę regionalną stanowić będzie całość wytworów twórczej działalności etnosu żyjącego w określonym środowisku, wytworów na wszystkich polach jego zbiorowego życia, które jako wspólne dziedzictwo bywa przekazywane następnym pokoleniom w procesie wychowania i socjalizacji⁴¹.

Na pytanie o konkretne elementy tej kultury, trzeba stwierdzić, że jest ich wiele⁴². Elementami kultury regionalnej są nie tylko te, które w sposób oczywisty mieszczą się w samym pojęciu kultury, ale także te, które zazwyczaj traktuje się osobno i nie umieszcza w kulturze. Takim podstawowym elementem kultury regionalnej jest więc także historia albo częściej używane pojęcie „dzieje”. Jest to całe dziedzictwo historyczne etnosu. Stanowi ono korzenie własnego „być” etnosu w formie całości wydarzeń i doświadczeń⁴³.

Za obiektywny element kultury regionalnej uznać należy także etos wspólnoty regionalnej. Rozumie się przez niego moralność faktycznego zachowania się tej grupy ludzi w określonym środowisku, wartościowanie z punktu widzenia osobistych zapatrywań i przekonań tych ludzi, to jest w świetle reguł istniejących w ich świadomości i subiektywnie uznanych, tzn. pewien jednolity system sądów, ocen, postaw i zachowań życiowych funkcjonujących w obrębie tej wspólnoty⁴⁴. Tak rozumiany etos określić można pojęciem „substancji etycznej” wspólnoty regionalnej.

Za element kultury regionalnej uznać wreszcie należy całe dziedzictwo wiary, a więc to, co zwykło określać się pojęciem „religii” i „religijności”. Jest sprawą oczywistą, że wiara i kultura są elementami różnymi co do natury i cha-

⁴¹ Por. J. Bursza, *Kultura ludowa...*, s. 12.

⁴² Por. tamże, s. 12-14.

⁴³ Por. H. Skorowski, *Europa regionu*. Warszawa 2006, s. 49-53.

⁴⁴ Por. tamże, s. 50.

rakteru, jednakże współistnieją z sobą, wzajemnie się przenikają i nawzajem sobie służą. W tym też sensie, jak stwierdza J. Bakalarz: „Kultura, mająca zawsze, jakieś konkretne oblicze etniczne, jest podłożem dla wiary, glebą, z której wiara czerpie różne wartości, a także środowiskiem, w którym jest ona zakorzeniona i przekazywana. Wiara – z drugiej strony – wciela się w konkretną kulturę (inkulturacja wiary), odnawiając zarówno życie, jak i kulturę ludzi”⁴⁵.

Kulturę regionalną rozumianą jako kulturę konkretnego etnosu stanowią zatem nie tylko te elementy, które w sposób oczywisty mieszczą się w samym pojęciu kultury, ale także całe dziedzictwo historii, religijności i etosu, a więc te, które zasadniczo traktuje się i analizuje jako osobną rzeczywistość. Wszystkie one mieszczą się bowiem w jakimś sensie w pojęciu kultury etnosu. Będzie to zatem całość wytworów w ścisłym tego słowa znaczeniu, jak i wytworów w przenośni, a więc całość tego wszystkiego, co dany etnos wytworzył i wytwarza celem udoskonalenia siebie i każdego swojego członka. W tym miejscu należy jednak dokonać istotnego dopowiedzenia. Chodzi o używane pojęcie „całość wytworów”. W pojęciu „kultury regionalnej” jest to pojęcie istotne. Kultura regionalna nie jest bowiem tylko mechanicznym zbiorem poszczególnych jej elementów. Ten kompleks zasygnalizowanych powyżej elementów rozumianych jako „wytwory” materialne i duchowe stanowi w istocie pewną odrębną całość o swoistym wyrazie.

Kultura regionalna jako kultura etnosu to zatem nowa jakość, całość, a nie tylko zbiór poszczególnych elementów, chociaż jakość ta wyznaczana jest konkretnymi elementami. W takim rozumieniu poszczególne elementy, takie jak: gwara, strój, obyczaj mogą zanikać, ale całość kultury regionalnej trwa i nie ulega przeobrażeniom obiektywna jej całość. Dopiero w ramach tej całości można wyszczególnić pewne zespoły elementów. Są to działy kultury regionalnej, takie jak: życie religijne, moralność i wychowanie, nauka, literatura i sztuka, obyczaj i historia. Wszystkie one są jednak różnymi aspektami jednej całości, którą stanowi kultura etnosu, aspektami ściśle z sobą powiązanymi i nawzajem się przenikającymi⁴⁶.

Dotychczasowe rozważania dotyczyły rozumienia pojęcia „kultury regionalnej” w ścisłym znaczeniu. Takie ujęcie problemu nie jest jeszcze pełną odpowiedzią na pytanie o kulturę regionalną. Przy omawianiu wspólnoty regionalnej zwrócono bowiem uwagę, że oprócz ścisłego jej rozumienia, istnieje także szersze jej ujęcie. W tym ostatnim pod pojęciem „wspólnoty regionalnej” rozumie się społeczność lokalną, która nie jest wspólnotą jednorodną, tożsamą z jakąś postacią etnosu, ale wspólnotą różnorodną etnicznie, która jednak na skutek integracyjnych procesów posiada znamiona społeczności spójnej i trwałej, wyróżniającej

⁴⁵ J. Bakalarz, *Duszpasterstwo a tożsamość. Kościół Kościół emigracja. Znaki czasu*. R. 1986, nr 4, s. 86.

⁴⁶ Por. H. Skorowski, *Europa regionu*, s. 52-53.

ją spośród innych. Biorąc pod uwagę także takie rozumienie wspólnoty regionalnej, kulturę regionalną można również ujmować w szerszym znaczeniu. Będzie to przede wszystkim kultura nie jednorodnej grupy, ale społeczności lokalnej, jako społeczności wieloetnicznej. To właśnie wieloetniczność wyznacza także charakter samej kultury. Nie będzie nią ani luźny zbiór wytworów twórczej działalności poszczególnych grup w sferze materialnej i duchowej, ani współistnienie obok siebie, różnych kultur, ale będzie to pewna całość wynikająca ze ścierania się, przenikania i stapiania poszczególnych elementów kulturowych grup stanowiących społeczność lokalną⁴⁷. Chodzi zatem o proces kształtowania się określonych całości kulturowych z elementów różnych kultur. Jest on dziś coraz częstszy.

Kulturą regionalną w szerszym znaczeniu będzie zatem nowa, całościowa „jakość”, bądź w formie nowej kultury, bądź tylko w formie „spójnego tworu”, jako wyniku ścierania się, przenikania i spajania się elementów różnych kultur charakterystycznych dla grup stanowiących społeczność lokalną. Istotny jest tu element owej „całościowej jakości”. Będzie to kultura, którą wytworzyła owa społeczność, różnorodna co prawda etnicznie, ale posiadająca znamiona społeczności spójnej i trwałej. W tym też sensie kultura ta cechować musi się także spójnością i trwałością.

W odpowiedzi zatem na pytanie, czym jest kultura regionalna, należy stwierdzić, że w ścisłym znaczeniu jest to zawsze kultura konkretnej postaci etnosu, w sensie zaś szerszym jest to kultura społeczności lokalnej, określana jako nowa jakościowo całość wytworów przynależnych do zewnętrznej i duchowej sfery życia, będąca wynikiem ścierania się, przenikania i spajania różnych elementów kulturowych grup stanowiących społeczność lokalną. Podobnie, jak wspólnota regionalna, kultura regionalna może być jednorodna, bądź wielorodna, stanowiąca jednak określoną całość.

Tak rozumiana kultura regionalna zarówno w ścisłym, jak i szerszym wymiarze stanowi drugi podstawowy wyznacznik tożsamości regionalnej. Poprzez całość elementów i wytworów natury materialnej, jak i duchowej, składających się na pojęcie kultury, wyznacza ona w sposób zasadniczy specyfikę określonego obszaru i przestrzeni.

Istnieje wreszcie trzeci obiektywny element, który w sposób istotny warunkuje pojęcie tożsamości regionalnej. Jest nim określone terytorium regionalne. Element ten jest bardzo mocno eksponowany przez autorów zajmujących się zagadnieniem tożsamości regionalnej⁴⁸.

W odpowiedzi na pytanie, jaką treść kryje w sobie pojęcie „terytorium regionalnego”, odwołać się należy znowu do pojęcia „wspólnoty regionalnej”. Terytorium regionalne stoi bowiem w ścisłej z nią relacji. Najogólniej rzecz u-

⁴⁷ Por. tamże, s. 53.

⁴⁸ Por. K. Kwaśniewski, *Terytorium etniczne*. W: *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa-Poznań 1987.

mując, będzie się przez nie rozumieć ten obszar, który w najgłębszej swej istocie jest nieodzowną dla wspólnoty regionalnej przestrzenią jej życia i działania⁴⁹. Wspólnota regionalna jest zatem podstawowym wyznacznikiem rozumienia terytorium regionalnego. Oznacza to, że będzie nim zarówno przestrzeń i obszar geograficzny, na którym określona postać etnosu żyje, pracuje, dziedziczy swoją historię i tworzy ją dalej, nazywany często terytorializmem, jak i przestrzeń życia i działania społeczności lokalnej, określana często pojęciem przestrzennych ram społeczności lokalnej⁵⁰.

Gdyby pytać o szczegółową treść tak ogólnie ujmowanego terytorium regionalnego, to można ją wydobyć poprzez wyakcentowanie dwóch płaszczyzn tego terytorium. Pierwszą z nich jest płaszczyzna ściśle geograficzna. Stanowią ją elementy krajobrazowe i przyrodnicze, z których najważniejsze to ukształtowanie powierzchni, klimat, fauna i flora. W takim ujęciu przez terytorium regionalne rozumieć się będzie obszar zamieszkały przez wspólnotę regionalną a charakteryzujący się kryteriami i atrybutami geograficznymi, decydującymi o charakterze jego położenia, naturalnego ukształtowania terenu i środowiska przyrodniczego⁵¹.

Płaszczyzna ściśle geograficzna nie wyczerpuje jednak całej treści terytorium regionalnego. Składa się na nią także cała działalność człowieka w środowisku geograficznym. Stąd też można mówić o drugiej płaszczyźnie w ramach terytorium regionalnego, która wyznacza jego treść. Jest nią płaszczyzna cywilizacyjno-kulturowa. Wspólnota regionalna, która „obejmuje” w posiadanie określony obszar geograficzno-przyrodniczy jako przestrzeń własnego życia i istnienia, jest z natury społecznością dynamiczną. Jej dynamizm urzeczywistnia się w całej sferze działania. Całokształtem zaś swego działania i sposobu życia, które określić można działaniem kulturowym, na swój sposób kształtuje ona własne terytorium regionalne. Można powiedzieć, że każda wspólnota „urabia” środowisko naturalne według własnej regionalnej wizji. Wspólnota regionalna żyjąc i tworząc, niejako „osadza” całokształt swoich wytworów, szczególnie materialnych, w konkretnym krajobrazie, w warunkach geograficznych i przyrodniczych. I chociaż całokształt naturalnych cech środowiska naturalnego narzuca wspólnocie pewne warunki ograniczające swobodę kształtowania krajobrazu i siedzib mieszkalnych, to jednak działalność ta w formie wielorakich „wytworów”, nadaje określoną specyfikę konkretnemu środowisku. W ten sposób na płaszczyźnie ściśle geograficznej wyrasta płaszczyzna cywilizacyjno-kulturowa jako druga istotna płaszczyzna, wyznaczająca treść pojęcia terytorium regionalnego⁵².

⁴⁹ Por. H. Skorowski, *Europa regionu*, s. 56-58

⁵⁰ Por. J. Iskierki, *Lokalność...*, s. 4.

⁵¹ Por. H. Skorowski, *Europa regionu*, s. 58.

⁵² Por. tamże, s. 59-60.

Ostatecznie zatem w pełnym pojęciu terytorium regionalnego ujmowanym jako przestrzeń życia wspólnoty regionalnej, mieszczą się dwie płaszczyzny: płaszczyzna ściśle geograficzna, przez którą rozumie się naturalne ukształtowanie terenu i środowisko przyrodnicze oraz płaszczyzna cywilizacyjno-kulturowa, przez którą rozumie się z kolei układ urbanistyczny oraz szeroko rozumianą architekturę tworzącą przestrzeń estetyczną i symboliczną. Obie płaszczyzny stanowią dopiero o pełnym pojęciu terytorium regionalnego i wyznaczają właściwą jego treść. Jest sprawą oczywistą, że zasygnalizowane powyżej płaszczyzny wzajemnie warunkują się i stanowią w istocie nierozdzielalną jedność i całość.

Tak rozumiane terytorium regionalne w sposób istotny wyznacza i określa tożsamość regionalną. Całokształtem swych cech i elementów naturalnych i kulturowych wyznacza bowiem specyfikę, oryginalność i odrębność określonego obszaru, a także poprzez elementy natury i kultury kształtuje i wyznacza specyfikę samej wspólnoty.

Konkludując dotychczasowe analizy dotyczące regionalizmu w wymiarze przedmiotowym, tzn. w wymiarze konkretnej, obiektywnej rzeczywistości określonej pojęciem „tożsamości regionalnej”, omówiono trzy podstawowe elementy i wyznaczniki tejże tożsamości. Stanowią je: szeroko rozumiana wspólnota, kultura i terytorium regionalne.

W analizie regionalizmu w wymiarze przedmiotowym należy jednak pójść jeszcze dalej. Tożsamość regionalną wyznaczają nie tylko elementy obiektywne. O pełnym pojęciu tożsamości stanowią także wyznaczniki, które określić można wyznacznikami subiektywnymi. W tym miejscu postawić należy pytanie, co rozumie się pod pojęciem „subiektywnych elementów” tożsamości regionalnej?

Ogólnie rzecz ujmując, należy stwierdzić, że jest nim poczucie tożsamości regionalnej. Poczucie tożsamości regionalnej należy do kategorii przeżyć psychicznych, co oznacza, że dotyczy ona jakiegoś wewnętrznej rzeczywistości człowieka⁵³. To psychologiczne przeżycie ma charakter intencjonalny. Jest zatem zawsze zwrócone do czegoś, do jakiegoś konkretnego przedmiotu i w nim znajduje właściwe sobie treściowe określenie⁵⁴. Dotykamy tu sprawy niezwykle istotnej. Ową konkretną rzeczywistość i konkretny przedmiot, w którym wspomniane przeżycie psychiczne znajduje właściwą sobie treść, stanowią obiektywne elementy tożsamości, tzn. kultura, wspólnota, terytorium. Jest to, jak powie J. Prokop: „konkretne uniwersum, które otrzymaliśmy w spadku jako już dane niejako poza naszą wolą i wiedzą”⁵⁵. Stanowi ono, w postaci kultury, wspólnoty, terytorium regionalnego, obiektywny substrat społecznego życia grupy re-

⁵³ Por. H. Skoroński, *Europa regionu*, s. 60-61.

⁵⁴ Por. T. Ślipko, *Zarys etyki szczegółowej*. T. 2, Kraków 1982, s. 210.

⁵⁵ J. Prokop, *Polskie uniwersum*. Znak R. 1987, nr 390-391, s. 15.

gionalnej i jako takie „dociera” do świadomości człowieka i niejako „karmi” ją swoją treścią⁵⁶. W wyniku dokonujących się w ten sposób procesów wyłania się i kształtuje samoświadomość człowieka. Samoświadomość jest tu pierwszym istotnym elementem treściowym poczucia tożsamości.

Biorąc pod uwagę przedmiot samoświadomości, mówić można o dwóch jej płaszczyznach i wymiarach. Pierwszą z nich jest samoświadomość przynależności. Chodzi o samoświadomość przynależności do tego wszystkiego, co stanowi o specyfice jakiegoś obszaru, a ponieważ stanowi go zarówno konkretna wspólnota, jak i kultura, a także sam obszar geograficzny, można powiedzieć, że chodzi ostatecznie o samoświadomość swej przynależności zarówno do wspólnoty regionalnej, jak i obszaru specyficznej kultury regionalnej, a także swej ziemi rodzinnej. Chodzi ostatecznie o samoświadomość swej przynależności do regionu. Biorąc pod uwagę przedmiot samoświadomości można także wymienić drugi jej wymiar. Jest nim samoświadomość odrębności⁵⁷. „Obiektem” uświadomienia sobie własnej odrębności jest inność etniczna lub regionalna. Jeśli D. Simonides stwierdza, że: „Ślązak wie, że jest Ślązakiem, a nie na przykład Warszawiakiem”⁵⁸, to jest to podkreślenie faktu samoświadomości etnicznej i regionalnej inności Ślązaka, na którą składa się nie tylko samoświadomość odrębności w płaszczyźnie społeczności regionalnej, ale także w płaszczyźnie kulturowej oraz w płaszczyźnie ziemi rodzinnej.

Samoświadomość, zarówno w wymiarze przynależności jak i odrębności, stanowi pierwszy element treściowy poczucia tożsamości. Drugim zaś jest identyfikacja. W tym miejscu zapytać jednak należy: czy samoświadomość przynależności i odrębności etnicznej albo przynajmniej samoświadomość przynależności, nie jest równoznaczna z identyfikacją?

W gruncie rzeczy tożsamość pojęcia samoświadomości przynależności i pojęcia identyfikacji wydaje się być pozorna. Samoświadomość jest bowiem, jak wspomniano, przeżyciem psychicznym w ścisłym tego słowa znaczeniu. Identyfikacji zaś nie da się sprowadzić i usytuować na płaszczyźnie przeżyciowej. Jest ona czymś więcej. Można powiedzieć, że jest jak gdyby wewnętrzną aktywnością, aktywnym stosunkiem do jakiejś konkretnej rzeczywistości, aktem woli, poprzez który uznaje się i przyjmuje za swoją ową konkretną rzeczywistość⁵⁹. W takim rozumieniu nie można jej klasyfikować jako przeżycia, ale jako wewnętrzną „odzew” wobec jakiejś rzeczywistości, wewnętrzne a jednocześnie aktywne zajęcie postawy wobec tej rzeczywistości. Jest nią wspomniane uniwersum w postaci: wspólnoty, kultury i terytorium regionalnego. Oznacza to,

⁵⁶ Por. T. Ślipek, *Zarys...*, s. 240.

⁵⁷ Por. H. Skorowski, *Europa regionu*, s. 63.

⁵⁸ *Ślązak wie, że jest Ślązakiem*. Rozmowa z D. Simonides. Gość Niedzielny R. 1988, nr 30, s. 1

⁵⁹ Por. H. Skorowski, *Europa regionu*, s. 64.

że owo uniwersum jawi się jako zespół wartości, które jak stwierdza J. Prokop „otrzymaliśmy w spadku, jako już dane, niejako poza naszą wolą i wiedzą”⁶⁰, ale które uznajemy i przyjmujemy jako swój świat wartości świadomym aktem woli. Właśnie ten świadomy akt woli jest w gruncie rzeczy identyfikacją. Nie jest on tylko przeżyciem psychicznym, ale też aktywnym stosunkiem, tzn. zajęciem postawy wobec wartości uniwersum. Ostatecznie identyfikacja będzie oznaczała uznanie uniwersum, tzn. wspólnoty, kultury, terytorium w ich aksjologicznym wymiarze za swoje.

W pojęciu poczucia tożsamości mieści się zatem samoświadomość, jak i identyfikacja.

Zarówno obiektywne jak i subiektywne elementy tożsamości regionalnej stoją wobec siebie w ścisłej relacji i zależności. Przede wszystkim elementy obiektywne w postaci uniwersum stanowią konkretną rzeczywistość, na której ujawnia się i wyrasta poczucie tożsamości. Z kolei poczucie tożsamości scala uniwersum w jedną całość i przenosi je na płaszczyznę aksjologiczną. Zarówno obiektywne, jak i subiektywne elementy stanowią dopiero w pełni o tożsamości regionalnej. Ostatecznie można skonkludować, że regionalizm od strony przedmiotowej to zespół obiektywnych (kultura, wspólnota, terytorium) i subiektywnych (poczucie tożsamości, samoświadomość, identyfikacja) elementów składających się na pojęcie tożsamości regionalnej, tzn. geograficzno – społeczno – kulturowej tożsamości jakiegoś regionu.

b. Regionalizm w wymiarze podmiotowym

Pojęcia „regionalizmu” nie można sprowadzić tylko i wyłącznie do jednego, przedmiotowego wymiaru. Ma on także swój wymiar podmiotowy.

Ogólnie rzecz ujmując, regionalizm od strony podmiotowej jawi się jako określona forma działalności. Działalność ta, jak wykazano analizując współczesne koncepcje regionalizmu, a szczególnie te, które jego istotę widzą tylko i wyłącznie w działaniu, posiada różny charakter. Mówi się zatem, że ma charakter ruchu społecznego, który koncentruje się bądź na pielęgnowaniu i rozwijaniu dziedzictwa kulturowego w regionie, bądź na wyrażaniu sprzeciwu wobec nie uwzględniania tej odrębności w życiu społecznym⁶¹. W innych analizach podkreśla się, że jest to działalność mająca charakter ożywiania życia kulturowego i naukowego poszczególnych dzielnic kraju przy zachowaniu ich odrębności kulturowej⁶². Niekiedy ujmuje się tę działalność w formie świadomego uczestnictwa we współodpowiedzialności za oblicze własnego regionu⁶³. Spo-

⁶⁰ J. Prokop, *Polskie uniwersum*, s. 15.

⁶¹ Por. J. Miąskowski, *Kto się boi...*, s. 15.

⁶² Por. A. Bukowski, dz. cyt., s. 1, 3.

⁶³ Por. H. Skorowski, *Europa regionu*, s. 66.

tkać się wreszcie można z terminami definiującymi ją jako „działalność społeczną określonego grona ludzi rozmiłowanych we własnym regionie, w jego specyfice krajobrazowej, językowej, kulturowej, działanie zmierzające do propagowania tej specyfiki, jej zachowania i – co najważniejsze – rozwoju, przekształcania, wprowadzania swej rodzimej kultury do kultury ogólnopolskiej i ogólnoludzkiej”⁶⁴.

Przytoczone powyżej poglądy potwierdzają, że regionalizm w wymiarze podmiotowym to określona forma działalności. Jak należy ostatecznie rozumieć owo działanie?

Pełna odpowiedź na postawione pytanie wymaga odwołań do regionalizmu w aspekcie przedmiotowym. Wykazano wcześniej, że regionalizm w wymieniowym aspekcie to zespół obiektywnych i subiektywnych elementów stanowiących o tożsamości regionalnej. Obiektywne elementy to: wspólnota regionalna, kultura i terytorium. Działalność, o której tu mówimy dotyczy przede wszystkim tych właśnie elementów.

W takim ujęciu jest to działalność na rzecz wszystkich obiektywnych wyznaczników tożsamości regionalnej, a więc tego uniwersum, które stanowi o specyfice, odrębności, ale także wartości określanego regionu⁶⁵. Nie ulega bowiem wątpliwości, że wszystkie obiektywne elementy, tzn. wspólnota, kultura i terytorium są nośnikami wielorakich wartości. Będzie to zatem zawsze działalność na rzecz wielorakich wartości własnego regionu tkwiących we wspomnianym uniwersum.

Wiadomo, że tożsamość regionalną wyznaczają także elementy subiektywne, określone w niniejszej rozprawie jako poczucie tożsamości regionalnej. W praktyce oznacza to, że działalność na rzecz własnego regionu, to także działalność, która dotyczy subiektywnych wyznaczników tożsamości, czyli poczucia tożsamości regionalnej, rozumianej jako samoświadomość i identyfikacja⁶⁶.

W odpowiedzi na postawione powyżej pytanie, czego dotyczy owa działalność, w której wyraża się regionalizm w płaszczyźnie podmiotowej, należy stwierdzić, że ostatecznie dotyczy ona wielorakich wartości własnego regionu, a ponieważ o specyfice tegoż regionu stanowią wielorakie elementy obiektywne i subiektywne, działalność ta ukierunkowana jest na wszystkie elementy wyznaczające jego tożsamość. W odniesieniu do obiektywnych wyznaczników i elementów, działalność ta może mieć podwójny wymiar. Najniższym jest działalność zmierzająca jedynie do zachowania i kultywowania wielorakich wartości tkwiących w obiektywnych elementach tożsamości regionalnej. Drugi wymiar omawianej tu działalności wychodzi poza zakres kultywowania wartości tkwiących w obiektywnych elementach tożsamości regionalnej w formie zasta-

⁶⁴ J. Borzyszkowski, *Istota ruchu kaszubskiego*, s. 3.

⁶⁵ Por. H. Skorowski, *Europa regionu*, s. 69.

⁶⁶ Por. tamże, s. 70.

nej i ukierunkowany jest na ich rozwojowość. Ma on zatem charakter dynamicznej twórczości. Chodzi tu o działalność zmierzającą do ciągłego ożywiania, ubogacania, rozwoju, a także przekształcania tego wszystkiego, co w jakikolwiek sposób wiąże się z pojęciem wspólnoty, kultury i terytorium regionalnego, czyli tych wartości, jakie tkwią w regionie⁶⁷. Działalność ta zmierzać powinna, jak stwierdza St. Pestka „nie tylko do tego, by tradycję pielęgnować, lecz by ją rodzić niejako na nowo”⁶⁸.

Omawiana tu działalność może, w niektórych przynajmniej sytuacjach, mieć jeszcze jeden wymiar, wychodzący niejako poza własny region. Nie chodzi tu ani o zachowanie i kultywowanie wielorakich wartości tkwiących we własnym regionie, ani o ich rozwój i ubogacenie, ale o działalność zmierzającą do propagowania własnych wartości i o ich wprowadzanie do szerszej społeczności krajowej, a nawet ogólnoswiatowej. Ten wymiar działalności dotyczy przede wszystkim wartości własnej kultury, które mają ubogacać kulturę kraju, a nawet kulturę ogólnoludzką⁶⁹.

W odniesieniu zatem do obiektywnych elementów i wyznaczników tożsamości regionalnej, omawiana działalność ma charakter zarówno kultywowania i zachowania, jak i ożywiania oraz rozwoju, a także wprowadzania w szerszą społeczność wielorakich wartości, tkwiących zarówno we wspólnocie, kulturze, jak i terytorium regionalnym.

W relacji do poczucia tożsamości regionalnej jako subiektywnego wyznacznika też świadomości działalność ta posiada zasadniczo potrójny wymiar. Jest to przede wszystkim szeroki wachlarz działań zmierzających do kształtowania poczucia tożsamości zarówno w formie samoświadomości własnej przynależności i odrębności, jak i w formie pełnej identyfikacji. Drugi wymiar dotyczy troski o jej zachowanie i kultywowanie. Trzeci wreszcie, oscyluje wokół działań na rzecz ożywiania, rozwoju i ubogacania poczucia tożsamości we wszystkich jej elementach. W odniesieniu zatem do subiektywnych elementów i wyznaczników tożsamości regionalnej analizowana działalność ma na celu zarówno jej kształtowanie, zachowanie, jak i rozwój oraz ubogacenie.

Ostatecznie zatem regionalizm w płaszczyźnie podmiotowej określić można jako działalność na rzecz zarówno obiektywnych, jak i subiektywnych elementów tożsamości regionalnej. Jest on po prostu szerokim zaangażowaniem na rzecz regionu i w regionie. Zaangażowaniem nie tylko na rzecz ochrony kulturowych relikwów, ale także na rzecz aktywizacji wszystkich sił, we wszystkich zakresach do maksymalnie możliwego unowocześnienia życia w regionie w płaszczyźnie społecznej, kulturowej, ekologicznej, gospodarczej, a nawet politycz-

⁶⁷ Por. tamże, s. 70.

⁶⁸ S. Pestka, *Kaszubskie korzenie i słupski tygiel*. Miesięcznik społeczno-kulturalny R. 1988, nr 7-8, s. 3.

⁶⁹ Por. J. Borzyszkowski, *Istota ruchu kaszubskiego...*, s. 3.

nej, jeśli przez tę ostatnią rozumie się zachowanie i rozwój wartości zagrożonych przez władzę centralistyczną, tzn. zachowanie autonomii regionu⁷⁰.

Podsumowując dotychczasowe rozważania dotyczące rozumienia regionalizmu, należy podkreślić, że dopiero przeanalizowanie go od strony przedmiotowej i podmiotowej, pozwala wydobyć pełną i najgłębszą jego treść. Takie spojrzenie na regionalizm umożliwi wyjście poza jednostronność jego ujęcia, prezentowaną przez wiele współczesnych koncepcji. W zaprezentowanej tu wizji regionalizmu uwzględnione są bowiem wszystkie te aspekty, w których poszczególne koncepcje widzą całą jego istotę, a więc aspekt różnorodności, bliskiej osobie przestrzeni życia, folklorystyki, wewnętrznych przekonań i działalności.

Zasadne jest zatem stwierdzenie, że wypracowane powyżej ujęcie regionalizmu uwzględnia wszystkie podstawowe i najważniejsze aspekty jego bogatej rzeczywistości. Jawi się on jako swoisty konglomerat kultury specyficznej dla danej społeczności, terytorium wraz z jego krajobrazem i zamieszkującymi go ludźmi, tradycji, poczucia tożsamości etnicznej i szeroko rozumianej działalności.

Można zatem ostatecznie powiedzieć, że regionalizm rozważany w wymiarze przedmiotowym i podmiotowym, to z jednej strony zespół obiektywnych i subiektywnych elementów stanowiących o tożsamości regionalnej, z drugiej zaś strony jest to szeroko rozumiana działalność na rzecz ich kultywowania i zachowania oraz na rzecz ich ciągłego ożywiania, a nawet ubogacania nimi szeroko rozumianego życia większej społeczności.

Współczesne ujęcie regionalizmu.

Regionalizm wynika z różnorodności i broni jej zarazem. Oznacza to, że bazuje on na naturalnej różnorodności w sferze kultury, społeczności, obszaru geograficznego. Pomimo tych oczywistych założeń istnieje wiele definicji i ujęć regionalizmu. Całościowe ujęcie oznacza, że jest to koncepcja i praktyka działalności społecznej i organizacyjnej, opartej o określoną grupę etniczną lub zespół bliskopokrewnych grup, które w toku procesu historycznego i kulturowego uformowały się w społeczność wewnętrznie spójną i trwałą, wyróżniającą się wśród innych. Koncepcja ta zakłada samorządne rozwijanie i wzbogacanie życia dzielnic zamieszkałej przez społeczność w ścisłym związku z innymi dzielnicami narodu i państwa.

Une conception contemporaine du régionalisme

La notion de régionalisme s'origine dans la diversité tout en défendant son unité. Cela signifie que le régionalisme résulte de la diversité naturelle dans des domaines tels que la culture, la société et l'implantation géographique. Au del/ de ces points élémen-

⁷⁰ Por. D. Tus k, Spętani w działaniu..., s. 14.

taires, il existe de nombreuses définitions et conceptions du régionalisme. D'un point de vue global, disons que le régionalisme est une manière de voir, de pratiquer des activités sociales et de s'organiser, mise en oeuvre par un même groupe ethnique ou par un groupement d'individus relativement homogène lequel, au cours du développement historique et culturel, s'est affirmé en tant que groupe social cohérent, stable et distinct des autres.

Cette conception du régionalisme admet une autonomie de développement et un enrichissement de la vie de chaque région, habitée par une société, qui est en union étroite avec les autres régions de la nation et du pays.